

STAV JUGOSLAVENSKOG ODBORA PREMA STOCKHOLMSKOJ KONFERENCIJI 1917. GODINE

Dragovan Šepić

U svojem već standardnom djelu o Jugoslavenskom odboru Milada Paulová ne spominje međunarodnu socijalističku konferenciju koja se sredinom 1917. imala održati u Stockholmu.¹ Možda joj se nije činila zanimljivom za osvjetljavanje rada i gledišta Odbora, a možda se to nije činila ni predsjedniku Odbora Anti Trumbiću s kojim se češka historičarka prilikom pisanja svoje knjige često savjetovala. Stav Odbora prema toj konferenciji ne spominju ni članovi Odbora koji su objavili svoja sjećanja, pa niti Bogumil Vošnjak koji je u to vrijeme sudjelovao na sjednicama Odbora u Londonu.²

Ovo začuđuje jer je Stockholmska konferencija bila važna politička tema 1917. godine i prema njoj je Jugoslavenski odbor zauzeo određeni stav, a utjecala je i na njegov odnos prema jugoslavenskim socijalistima.³ Na toj su se konferenciji imali, naime, sastati predstavnici socijalističkih stranaka zaraćenih strana i neutralnih država da izrade zajednički program mira i izvide mogućnost obnove Druge internacionale.⁴ Za nju su se zainteresirale vlade Antante i Centralnih sila, svaka iz svojih posebnih razloga i interesa, to više što se postavljalo pitanje kako će se prema sazivu te konferencije odnositi Rusija u kojoj su nakon februarske revolucije socijalističke stranke vršile sve veći utjecaj. Sovjeti radnika i vojnika, u kojima su dominirali socijalisti, imali su

¹ M. Paulová, Jugoslavenski odbor, Zagreb 1925.

² F. Potočnjak, Iz emigracije I, II, Zagreb 1919, III, IV, Zagreb 1926; N. Stojanović, Jugoslavenski odbor, Zagreb 1927; B. Vošnjak, U borbi za ujedinjenu narodnu državu, Ljubljana-Beograd-Zagreb 1928; A. Mandić, Fragmenti za historiju ujedinjenja, Zagreb 1956.

³ U jugoslavenskoj historiografiji dodirnuo je pitanje stava Jugoslavenskog odbora prema Stockholmskoj konferenciji u vezi s poviješću našega radničkog pokreta u prvome svjetskom ratu i s pokušajima srpske vlade da politički iskoristi socijaldemokrate. Te je pokušaje vrlo temeljito istražio B. Hrabak u svojoj raspravi »Pokušaji srpske vlade da politički koristi socijaldemokrate 1917—1918. godine«, Arhivski almanah, Beograd 1962, br. 4. O tom pitanju ima i u V. Strugar, Jugoslavenske socijaldemokratske stranke 1914—1918, Zagreb 1963. i u D. Janković, Jugoslavensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine, Beograd 1967.

⁴ O Stockholmskoj konferenciji iscrpno i pregledno H. Meynell, The Stockholm Conference of 1917, *International Review of Social History*, vol. V-1960. O tome također F. Merle, *International Socialism and the World War*, Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass. 1935.

svoja shvaćanja o miru koja se nisu slagala s ratnim ciljevima ratujućih strana, pa dakako ni Rusije, i sve su odlučnije isticali potrebu zaključenja mira bez aneksija i ratnih odšteta, a na temelju prava svakog naroda na samoodređenje. Privremena je ruska vlada morala voditi računa o zahtjevima sovjeta tako da se uskoro pokrenulo i pitanje revizije ratnih ciljeva Antante u skladu s idejama sovjeta. Bilo je dakle važno kako će se socijalističke stranke u ostalim zemljama odnositi prema tim idejama.

Prvi pokušaj za saziv međunarodne socijalističke konferencije u Stockholmu bio je učinjen u travnju 1917. kada su nizozemski i skandinavski socijalisti uputili pozive na konferenciju za 15. svibnja. O tom se pozivu pisalo u novinstvu Antante da je inspiriran iz Berlina i Beča s ciljem da se utre put za separatan mir s Rusijom i da se unese zabuna u savezničke zemlje. Upozoravalo se na to da je jedan od potpisnika, nizozemski socijalist Pieter Troelstra, poznati germanofil, a i na suradnju njemačkih i austrijskih socijalista sa službenim krugovima i na njihove koncepcije o preuređenju poslijeratne Evrope u kojima se opravdavala potreba stvaranja »Mitteleurope« koju su propagirali pangermani. Francuski, belgijski i britanski socijalisti isprva se nisu odazvali pozivu na konferenciju, a odbili su poziv i njemački lijevi socijalisti (spartakovci) kao i boljševici. Na to je privremeni nizozemsko-skandinavski odbor, u kojem je bio tajnik Camille Huysmans, odgodio konferenciju na 10. lipnja, očekujući da će dotle pridobiti ruske socijaliste za konferenciju, a time utjecati i na francuske, belgijske i britanske socijaliste da izmijene svoj stav. Ipak, da se ne bi gubilo u vremenu, odlučeno je da se prije otvaranja konferencije održavaju posebni sastanci s delegacijama socijalističkih stranaka raznih zemalja kako bi se čulo njihovo mišljenje o uvjetima mira i u tu su svrhu bili vodstvima stranaka razaslati upitnici na koje su imali odgovoriti. Radi umirenja socijalista u zemljama Antante objavljeno je kako inicijativa za konferenciju nije bila nikako motivirana težnjom da se dovede do separatnog mira s Rusijom, već samo da se raspravlja o mogućnostima zaključenja mira na temelju odluka konferencije Druge internacionale u Kopenhagenu 1910. godine.

U to je vrijeme i iz Rusije potekla inicijativa za saziv međunarodne socijalističke konferencije. U pozivu koji je uputio petrogradski sovjet upozorava se, međutim, da bi na konferenciji mogle sudjelovati samo one socijalističke stranke koje su spremne da kao temelj za diskusije prihvate načelo mira bez aneksija i ratnih odšteta, a na temelju prava samoodređenja naroda i koje su spremne napustiti politiku suradnje s buržoaskim vladama.

Nizozemsko-skandinavski odbor pozdravio je poziv sovjeta. Htio je izbjeći održavanje dviju međunarodnih socijalističkih konferencija. Nešto kasnije prihvatila je poziv na konferenciju većina socijalističkih stranaka, među njima i one koje su vodile politiku »građanskog mira« i »svetog jedinstva«.

Jugoslavenski odbor u Londonu pratio je pažljivo vijesti o sazivu međunarodne socijalističke konferencije jer se bojao da bi ona mogla nepovoljno utjecati na ostvarenje njegova osnovnog programa, jugoslavenskog ujedinjenja. Odbor, koji se sastojao većinom od građanskih političara konzervativnih ili liberalnih shvaćanja, gajio je nepovjerenje prema međunarodnom radničkom pokretu i smatrao da on zbog svoga internacionalizma nema razumijeva-

nja za nacionalno pitanje. U Odboru nije bilo niti jednog socijalista. Od članova Odbora jedino je Franko Potočnjak nekada surađivao s hrvatskim socijaldemokratima, a čini se da se samo Supilo u vrijeme kada je dolazio u Italiju zanimao za socijalističke ideje. Odbor je bio isprva zbunjen februarskom revolucijom i oklijevao da uputi pozdrave ruskoj privremenoj vladi pa je sa zabrinutošću pratio i jačanje socijalista u Rusiji i ideje koje su oni iznosili o budućem miru.⁵

Odbor je prema Stockholmskoj konferenciji zauzeo stav sličan onom koji je imala srpska vlada. Predsjednik srpske vlade Nikola Pašić bio je u prvo vrijeme samo za to da se prati rad te konferencije preko jedne službene osobe. Tako je i Trumbić, koji se u to vrijeme nalazio u Parizu, 20. travnja preko srpskog poslanstva poručio Odboru u Londonu neka uputi u Stockholm Luku Smodlaku⁶ koji se kao Odborov povjerenik nalazio u Kopenhagenu da prati pisanje skandinavskog novinstva i vrši propagandu za jugoslavensko ujedinjenje. Odbor je na sjednici od 14. svibnja odlučio da se postupi prema Trumbićevu savjetu i Smodlaku pošalju posebne upute za praćenje konferencije.⁷ Te su upute zanimljive jer odražavaju tadašnja gledišta Odbora prema socijalistima i njihovoj mirovnoj inicijativi.

U tim uputama, datiranim 15. svibnja, Odbor moli Smodlaku da učini sve što može »u interesu narodne stvari, kojoj iz Stockholma prijete velika opasnost«. Stockholm postaje, objašnjava se u uputama, centar »intriga i makinacija za germansko-austrijski mir« jer »izaslani socijalistički agenti centralnih sila hoće da pod maskom internacionale zavedu naivne idealiste da posluže kao slijepo oruđe pangermanstvu«. Parola o miru bez aneksija, prema Odborovu tvrđenju, služi službenim socijalistima kao »mamac na koji hvataju nepromišljene fantaste« da bi se sačuvala dominacija Nijemaca i Mađara nad svim malim narodima Srednje Evrope, što bi značilo »propast sviju naših težnja za slobodom i ujedinjenjem«. Stoga Odbor nastoji da se obavijeste svi koje je to moguće kako stoje stvari u Austro-Ugarskoj, pa Odbor moli i Smodlaku

⁵ »19. marta bila je obična sednica Odbora, na kojoj se opet mlatila prazna slama. Pre svršetka sednice predložio sam, da govorimo u idućoj sednici o položaju u Rusiji. Jovan Banjanin, Dušan Vasiljević i Pavle Popović zgranuli su se — na to sam ja rekao: »Treba da čestitamo Dumi.« Ironičan posmeh! Drugi dan čitamo već Masarykovu čestitku Dumi. Tražio sam, da se odmah sazove sednica. Na to Banjanin: »Neću, neću i neću! Ja hoću, da se šetam, lepo je na suncu.« Posle toga izrazio sam želju, da se pita Trumbić za direktive. Banjanin opet: »Ako Vi telegrafirate, mi ćemo tada protestirati, da se u opšte nešto učini.« (Vošnjak, n. dj., str. 173.) Frano Supilo, koji više nije bio u Odboru, odmah je nakon vijesti o revoluciji u Rusiji i formiranju privremene vlade uputio pismo ministru vanjskih poslova P. Miljukovu (D. Šepić, Supilo diplomat, Zagreb 1961, str. 219—220). Isto je tako predstavnik Odbora u Rusiji A. Mandić posjetio Miljukova da mu čestita (A. Mandić, n. dj., str. 54—55). Jugoslavenski je odbor u Londonu tek 30. ožujka, nakon što je Miljukov dao izjavu o jugoslavenskom ujedinjenju, izrazio njemu i vladi svoje čestitke i zahvalnost.

⁶ B. Hrabak, n. dj., str. 118.

⁷ Z. P a s s e k, Zapisnici sjednica Jugoslavenskog odbora u Londonu iz 1916, 1917. i 1918. godine, *Radovi Arhiva Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb 1973, sv. II, str. 46.

da poduzme u tom pravcu sve što je potrebno. Prije svega Smodlaka treba da se sastane s poznatim švedskim socijalistom Hjalmarom Brantingom, jednim od inicijatora konferencije, »koji je pravi prijatelj naše slobode« ili s kojim drugim poznatijim socijalistima da bi ih obavijestio kakvo je stanje Južnih Slavena i ostalih potlačenih naroda Austro-Ugarske. Što se tiče socijalista iz Rusije koji dođu na konferenciju Odbor se boji da će biti teško na njih utjecati jer će to biti »ili direktni agenti ili nepopravljivi fantasti«, ali ako nađe neke koji nisu agenti, neka ih nastoji uvjeriti kako je apsurdno da revolucionarna Rusija sklapa mir s feudalnim, militarističkim i osvajačkim državama, kako plan »Mitteleurope« koji iznose Nijemci i Austrijanci, iako nije nikakva aneksija, ipak »znači ogromnu imperijalističku opasnost«. Njemački i austrijski socijalisti mogu pregovarati ravnopravno s ruskim revolucionarima ako podignu revoluciju jer »samo poslije pada Hohenzollerna i Habsburga može biti govora o iskrenim pregovorima na revolucionarnoj bazi«. Stoga bi bilo korisno ako bi takva teza mogla postati predmet diskusije na konferenciji. Nakon toga se u uputama daju podaci o njemačkim i austrijskim socijalistima koji će sudjelovati na konferenciji. Posebno se upozorava na stavove Karla Rennera koji, kako se dokazuje u uputama, govori s ironijom o malim narodima i ističe da moderni život traži velike privredne zajednice te opravdava prevlast Nijemaca i Mađžara u Austro-Ugarskoj a uz neke rezerve prihvaća i Mitteleuropu. Iz svega toga Odbor zaključuje da austrijski socijalisti rade za Austriju kao njezini agenti, što se vidi i po tome što su dobili putnice za Stockholm. Na kraju se obavještava Smodlaka da u Stockholm dolaze iz Bosne i Hercegovine Franjo Markić i Dušan Glumac. »Ovo su prosti figuranti« — upozorava Odbor. — »Njih također dovoljno karakteriše činjenica da sa c. kr. pasošima slobodno putuju iz zemlje u kojoj su tamnice pune Srbima.«⁸

Odbor je nastojao da i petrogradski sovjet radnika i vojnika bude obaviješten da su »tobožnji jugoslavenski socijalistički izaslanici za Stockholm ljudi austrijske vlade« pa je zamolio da jugoslavenske socijalističke organizacije u Sjedinjenim Američkim Državama obavijeste u tom smislu petrogradski sovjet.⁹

U to se vrijeme javljaju prijedlozi da se pođe i dalje i da se jugoslavenski socijalisti izvan zemlje iskoriste za suzbijanje stavova njemačkih, austrijskih i bugarskih socijalista o jugoslavenskom pitanju. Članovi Odbora u Švicarskoj savjetuju Odboru da se u tu svrhu u Stockholm šalju srpski i jugoslavenski socijalisti,¹⁰ a sličan je pokušaj učinjen i u Rusiji.¹¹ Iz Sjedinjenih Američkih

⁸ Jugoslavenski odbor L. Smodlaka, 15. V 1917, kopija pisma, *Arhiv Jugoslavenskog odbora u Arhivu JAZU u Zagrebu*. Korespondencija Odbora s L. Smodlakom koja se nalazi u tom arhivu nije još objavljena, a niti je u kojem radu citirana.

⁹ B. Hrabak, n. dj., str. 118; Z. Passek, n. dj., str. 46.

¹⁰ B. Hrabak, n. dj., str. 119.

¹¹ Tu je bio među jugoslavenskim dobrovoljcima izabran zagrebački zubar M. Jambrišak koji je imao na Stockholmskoj konferenciji parirati rad jugoslavenskih socijalističkih delegata iz Austro-Ugarske. O tome B. Hrabak, n. dj., str. 119—120. Međutim, Jambrišaku nije bilo dopušteno da otputuje. O tome A. Mandić Jugoslavenskom odboru u Londonu 12. VII 1917 (D. Šepić, *Građa o radu istarskih predstavnika u Jugoslavenskom odboru, Historijski arhiv u Rijeci i Pazinu*, sv. XIII, 1968, str. 204).

Država pak trebao je da otputuje u Stockholm i Petrograd prvak slovenskih socijalista Etbin Kristan.¹²

Postepeno i srpska vlada mijenja svoj stav prema odlasku srpskih socijalista na Stockholmsku konferenciju. Nakon što se među austrijskim i bugarskim socijalistima povela diskusija o Makedoniji, činilo se da bi moglo biti korisno poslati srpske socijaliste sa solunske fronte i iz Francuske na tu konferenciju da ondje suzbijaju tezu bugarskih socijalista o rješenju makedonskog pitanja.¹³ Međutim, ni nakon obnove rada srpske socijalističke stranke u Francuskoj nitko od tih srpskih socijalista nije otputovao u Stockholm. Ondje će nastupiti samo srpski socijalisti iz okupirane Srbije.

Luka Smodlaka primio je Odborovo pismo tek 6. kolovoza. On je i sam bez posebnih uputa pratio sve što je bilo u vezi s konferencijom i s dolaskom delegata socijalističkih stranaka. Začuđuje, međutim, što u njegovim pismima iz tih dana nema spomena o Markiću i Glumcu koji su u ime Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine bili poslani u Stockholm i oko 20. svibnja bili primljeni u nizozemsko-skandinavskom odboru. Tu su izvijestili o stanju u Bosni i Hercegovini i u ostalim južnoslavenskim zemljama i založili se za osnivanje nezavisne jugoslavenske države, a ukoliko to ne bude moguće, tražili su da se Srbi, Hrvati i Slovenci bar ujedine u posebnu autonomnu jedinicu u okviru Austrije. Kao najbolje rješenje jugoslavenskog pitanja istakli su program južnoslavenskih socijalističkih stranaka o stvaranju balkanske konfederacije.¹⁴

Iz Smodlakina izvještaja od 15. kolovoza Jugoslavenskom odboru u Londonu očito je da on u prvo vrijeme nije bio točnije obaviješten o dolasku drugih delegacija pa ni o daljim pripremama za plenarnu konferenciju. Njemu to isprva i nije bilo lako jer je tek počeo tražiti dodir sa skandinavskim, posebno švedskim socijalistima.

U to je vrijeme Zimmerwaldski pokret socijalističke ljevice, koji je imao kao stalni biro Međunarodnu socijalističku komisiju, trebao odlučiti da li da sudjeluje na Stockholmskoj konferenciji. Mada je objašnjenje o ciljevima konferencije ublažilo otpore koji su postojali u krilu tog pokreta, spartakovci, boljševici i rumunjski socijalisti protivili su se diskusijama o miru sa »socijal-patriotima«, tako da se o sudjelovanju Zimmerwaldskog pokreta imalo odlučiti na III konferenciji pokreta koja se imala sastati nekoliko dana prije plenarne konferencije u Stockholmu. Nizozemsko-skandinavski organizacioni odbor konferencije je, međutim, nastavljao primati delegacije socijalističkih stranaka koje su dolazile u Stockholm i predavale svoje memorandume o uvjetima mira u odgovor na upitnike koji su im bili dostavljeni. Ta su savjetovanja pokazala kako između njemačkih, austrijskih, mađarskih i bugarskih socija-

¹² B. Hrabak, n. dj., str. 123. Jugoslavenski socijalistički savez u SAD uputio je još u veljači 1916. odboru za vanjske poslove Kongresa spomenicu o jugoslavenskom pitanju i podržao inicijativu da neutralne države, na čelu sa SAD, posreduju za mir na temelju oslobođenja potlačenih naroda. U toj spomenici Savez se zalaže za ujedinjenje južnoslavenskih naroda, uključiv tu i bugarski, i stvaranje jugoslavenske demokratske republike (I. Č i ž m i ć, Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918, Zagreb 1974, str. 77—78).

¹³ V. Strugar, n. dj., str. 68—70.

¹⁴ Isto, str. 129—130.

lista s jedne i britanskih, francuskih i belgijskih socijalista s druge strane postoje velike razlike u gledištima ne samo o pitanju ratne odgovornosti nego i o osnovnim uvjetima mira. Početkom srpnja došla je u Stockholm i delegacija petrogradskog sovjeta koja se sporazumjela s pripremnim odborom konferencije da se formira zajednički rusko-nizozemsko-skandinavski odbor koji će uputiti poziv na konferenciju za 15. kolovoza.

Luka Smodlaka, kako izlazi iz njegova izvještaja Odboru od 15. kolovoza,¹⁵ u odgovor na tek tada primljene upute, trudio se da stupi u dodir sa socijalistima koji su bili u Stockholmu. Najprije, kao što mu je bilo savjetovano, s Hjalmarom Brantingom kojeg je već bio pismeno zamolio za sastanak, ali još nije primio odgovor. Smodlaka upozorava Odbor da Branting, bar prema izjavama koje je davao u javnosti, želi samo autonomiju Južnih Slavena pod devizom: »Da nema Austrije, trebalo bi je stvoriti«, dakle da ne želi njihovu samostalnost izvan austrijskih granica, a s delegatima bugarskih socijalista išao je na »zbor socijalistički« na kojem je bugarski predstavnik govorio s nacionalističkog stajališta u prilog Bugarima. Član Sobrańja Daskalov se pak, pišući u jednom članku o ratnim ciljevima Bugarske i pitanju Makedonije, pozivao na simpatije Brantinga za bugarsko stajalište, tako da je Smodlaka morao u istom listu napisati članak o srpsko-bugarskom sukobu kao odgovor Daskalovu i Brantingu. Smodlaka misli da će biti najbolje da posjeti Brantinga da bi, na osnovi mandata Jugoslavenskog odbora, predao odboru za konferenciju memorandum o jugoslavenskom pitanju. Smodlaka je, naime, shvatio da mu je Odbor preporučio predati takav memorandum, stoga je zamolio da mu Odbor, kao predstavnik »našeg naroda na strani«, pošalje pismeno ovlaštenje. On će u memorandumu odgovoriti na upitnik na temelju uputa koje mu bude Odbor dao. Na tome bi radio zajedno sa službenikom Srpskog presbira u Petrogradu Stevanom Stepanovićem koji se sada nalazi u Stockholmu.

U to je vrijeme već bilo sve manje izgleda da se održi plenarno zasjedanje konferencije u Stockholmu. Prije svega zbog neslaganja među socijalističkim strankama jednog i drugog zaraćenog tabora, ali i zbog neslaganja u krilu socijalističkih stranaka Antante koje je došlo do izražaja na međusavezničkoj socijalističkoj konferenciji održanoj 28. i 29. kolovoza u Londonu. Povrh toga, britanska i francuska vlada odlučile su da ne odobre putnice socijalističkim delegatima koji bi bili izabrani za konferenciju u Stockholmu. Konačno, na III zimmerwaldskoj konferenciji koja je bila održana u Stockholmu od 5. do 12. rujna većina je prihvatila gledište boljševika da se ne sudjeluje na Stockholmskoj konferenciji.

Unatoč tome, rusko-nizozemsko-skandinavski pripremini odbor nastavljao je s pojedinačnim konferencijama i na osnovi prikupljenog materijala objavio je 25. rujna minimalne prijedloge socijalista neutralnih zemalja o ciljevima mira koji su imali poslužiti kao baza za diskusiju plenarne konferencije.

Smodlaka, međutim, nije dobio pismeno ovlaštenje koje je tražio od Odbora za predaju memoranduma konferenciji. Odbor mu je javio 4. rujna kako nije mislio da ni direktno ni indirektno preko njega uputi Stockholmskoj konferenciji memorandum, i to iz ovih razloga: 1. što će, po njegovu mišljenju, na

¹⁵ L. Smodlaka Jugoslavenskom odboru, pismo, 15. VIII 1917, *Arhiv J. O.*

konferenciji »ako do nje dođe« imati važnu riječ elementi koji su pod utjecajem socijalista iz Njemačke i Austro-Ugarske, 2. što bi na konferenciji sudjelovali izaslanici jedne međunarodne stranke koja vodi izrazito klasnu i socijalnu borbu. »Ova je partija — kaže se u Odborovu pismu — u suštini svojoj anacionalna, i ne može imati smisla za rješavanje čisto nacionalnih pitanja«, 3. što Saveznici gledaju »prijekim okom na tu konferenciju i prave zapreke da dođe do njenog otvaranja. Istaknuto je načelo da rat vode narodi kao cjeline i da će oni, a ne pojedine stranke, sklapati mir. Ovo je načelo sasvim ispravno i jasno«, stoji u pismu, i ako bi Odbor predao memorandum ovakvoj partijskoj konferenciji »da pravi projekte o miru«, to bi moglo škoditi »našoj stvari« pred Saveznicima. Kao 4. ističe se da stanje na ratištima »nakon sloma Rusije« nije povoljno, pa ne samo pregovori nego i razgovori o miru u ovakvom stanju mogu biti štetni za jugoslavensko pitanje »koje se jedino poslije definitivne pobjede može sretno riješiti«. Ako bi se u takvom trenutku »pred ovakve elemente« iznijelo jugoslavensko pitanje u obliku memoranduma, to bi značilo da »mi svoju stvar prepuštamo njihovom sudu«, a time bismo pripomogli da »nekompetentni, neupućeni, zlonamjerni, pa čak i neprijateljski elementi iznose pred svijet jednu tobože objektivnu odluku o našem pitanju« i tako bi se moglo »u ovom haotičnom stanju, gdje niko ništa jasno ne vidi, formirati jedno definitivno mišljenje, koje bi prejudiciralo našem daljem radu. Kako ni u pojedinim državnim kancelarijama nema dovoljno razumijevanja za našu stvar — zaključuje se — moglo bi to mišljenje uticati i na pozvane faktore, da i oni to stajalište prihvate kao sud evropske demokratije.«

U pismu Smoldaki se dalje kaže kako Odbor nije mislio predati konferenciji memorandum već samo iskoristiti priliku da se svijet obavijesti o jugoslavenskom pitanju. Odbor je svjestan da ova konferencija nije nikakav kompetentan forum, ali ako do nje dođe, može ipak postati javna tribina, pa je mislio da pokuša obavijestiti sudionike konferencije u obliku sažetog informacionog spisa (Flugschrift) koji bi se podijelio sudionicima konferencije. Takav bi spis mogao izraditi on, Smoldaka, i sam ga potpisati.

U uputama kako da se takav spis sastavi, ističe se da težište treba ležati u »opravdanju zahtjeva za pobjedu Austro-Ugarske«, tu se svakako misli na njezino uništenje i razbijanje. Stoga treba svom snagom suzbijati misao o mogućnosti demokratizacije Austrije, u koju vjeruje britanska laburistička stranka, a u tom pogledu nije ni memorandum francuskih socijalista sasvim precizan. Tu misao treba shvatiti kao intrigu kako bi se spasili Habsburzi. A njima ne treba vjerovati jer su uvijek davali obećanja o tom i gazili ih. Opstanak Austro-Ugarske u interesu je samo dinastije Habsburga »a ne ni jednog naroda koji živi u njoj. Za Nijemce i Mađare s njom je skopčan samo interes opstanka.« Opstanak Austro-Ugarske služi jedino planovima pangermanske politike i pangermanstvo se može slomiti jedino podjelom Austro-Ugarske. Imperijalističku kombinaciju Mitteleurope omogućuje samo Austro-Ugarska, a austrijski socijalisti su »najvatreniji pristaše Mitteleurope«. Austro-Ugarska nije saveznik Njemačke već njezina filijala i »potenciranje snage Njemačke Junkerije« koja se kombinacija, u obliku Mitteleurope, produžuje preko Bugarske i Turske na Istok, što znači »vječitu opasnost za čitav svijet«.

U uputama se nadalje upozorava da su Nijemci i Mađari »svi od reda šoviniste« i nitko od njih ne misli na ravnopravnost naroda, što se vidjelo i pri-

likom glasanja u austrijskom parlamentu kada su se sve njemačke stranke izjasnile protiv Majske deklaracije i kada su njemački socijalisti glasovali protiv ravnopravnosti jezika. Osim toga, upozorava se da austrijski socijalisti ne znače u Austriji ništa, a mađarski pak nemaju niti jednog poslanika u parlamentu, prema tome odluke međunarodne socijalističke konferencije ne bi se mogle provesti u Austro-Ugarskoj već samo u zemljama Antante gdje vlada demokracija i gdje socijalisti imaju utjecaja. Njemačka i Austro-Ugarska puštaju socijaliste da agitiraju jer znaju da im vani mogu samo koristiti a u zemlji ne mogu škoditi.

U spisu bi nadalje trebalo prikazati progone koji se vrše protiv potlačenih naroda Austro-Ugarske a pogotovo protiv Južnih Slavena i istaknuti da se može učiniti kraj samo potpunim oslobođenjem tih naroda. U spisu se valja pozvati na izjavu bosanskih socijalista koji su se izjasnili za nezavisnu jugoslavensku državu.

Na kraju se daju upute kako prikazati bugarsku ulogu u ratu i srpske pobune protiv bugarske okupacije i zaključuje: »Poslije ovako određenog stajališta prema neprijateljima treba naglasiti da smo mi za slobodu i ujedinjenje a protiv svake tuđe dominacije nad bilo kojim dijelom našeg naroda. Mi tražimo samo da se principi koje su istakli Sporazum i Wilson i ruska revolucionarna vlada u pogledu Poljaka primijene i na naše pitanje. Naša je misao ujedinjenje sviju naših zemalja sa restituiranom Srbijom.«¹⁶

Prije nego što je Luka Smodlaka primio ove upute koje su mu objasnile Odborov stav prema konferenciji došao je u Stockholm delegat Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije Mijo Radošević, a njemu se pridružio Franjo Markić koji se nakon predaje prvog »memoranduma« vratio u Bosnu da zatim ponovno, zajedno sa suprugom, dođe u Stockholm na konferenciju, svakako već odlučan da ostane u emigraciji.¹⁷ Radošević i Markić su 20. kolovoza posjetili Smodlaku i, kao što Smodlaka izvještuje Odbor 22. kolovoza, rekli mu da će predati konferenciji memorandum. Markić je već bio predao svoj memorandum još prije šest tjedana koji je bio i objavljen 25. srpnja u listu »Social-demokraten«, javlja Smodlaka, a i Radošević je sastavio svoj memorandum, ali sada čeka na dolazak slovenskog delegata da ga nadopuni i onda da memorandum predaju zajednički. Iako se to izričito ne kaže, moglo bi se zaključiti da je mislio na jedan zajednički memorandum svih jugoslavenskih socijalističkih stranaka u Austro-Ugarskoj.

Smodlaka se izražava vrlo povoljno o nacrtu memoranduma socijaldemokrata Hrvatske i Slavonije koji je napisao Radošević i kaže da je to »velika optužba protiv čitavog austrijskog sistema s obzirom na nas Jugoslovane«, da se u njemu optužuju austrijski i mađarski socijalistički delegati da su dali netočne izjave »te tako odvaja svoje mišljenje od njihovog u pogledu rešenja našeg nacionalnog problema. To njegovo rešenje sastoji se u traženju ujedinjene, samostalne narodne jugoslovenske države u federativnoj zajednici s ostalim balkanskim državama.« Smodlaka spominje s time u vezi i Markićev memorandum i citira prve dvije točke u kojima se kaže: »1. Mi tražimo mir bez

¹⁶ Jugoslavenski odbor L. Smodlaka, kopija pisma, 4. IX 1917, *Arhiv J. O.*

¹⁷ V. Strugar, n. dj., str. 130—131.

aneksija i ratnih odšteta koje ipak ne isključuje restauraciju pojedinih zemalja, 2. Samoodređenje naroda, ali je razumljivo, da je želja čitavog našeg naroda, da osnuje nezavisnu jugoslavensku državu.« Oni su došli s namjerom da se ne vraćaju i odmah su po dolasku u Švedsku tražili načina da dobiju zaštitu »naših vlasti«, no budući da u Stockholmu postoji samo počasni konzulat s jednim Šveđaninom na čelu, to su potražili nekog od Srba i kada su čuli da se tu nalaze on i Stepanović, obratili su se njima.

Smodlaka izvještava da je iz razgovora koje je s njima vodio dva dana dobio dojam da oni imaju »najpoštenije namere i najiskreniju volju, da se bace na rad koji će koristiti našim narodnim interesima, a biti neobična optužba protiv austrijske uprave, a kako oni dolaze iz socijalističkih redova s potrebnim mandatima i velikim iskustvom, njihovo prisajedinjenje našoj akciji bilo bi veoma potrebno i značajno«. Oni bi željeli napustiti Stockholm, gdje bi im mogli dosađivati njemački agenti, pa stoga Smodlaka moli Odbor da poduzme korake kod srpskog poslanstva u Londonu da dobiju putnice za Englesku, gdje bi se stavili na raspolaganje Odboru da se sporazumiju o njihovu radu. Markić bi se mogao najbolje upotrijebiti u Americi jer je mlad i ima iskustva u agitaciji, a i supruga mu je socijalist pa bi mogli zajednički raditi u južnoslavenskim socijalističkim organizacijama u Americi. »S pogledom na njihova politička uverenja, mogu reći, da se ona slažu s našim stanovištem, te bi zato njihova reč bila samo korisna i efektivna pri neposrednom poznavanju naših prilika u domovini za vreme ovog rata.« Smodlaka daje i o Radoševiću detaljne osobne podatke, ističe da je bio urednik socijalističkog organa »Sloboda« i da je pogodan za teoretski rad i za pisanje članaka, pa bi mogao raditi »na socijalističkoj akciji u Americi« u društvu s Markićem.¹⁸

Međutim, Smodlaka nije dobio odgovor na svoje pismo, pa je stoga 10. rujna ponovno molio Odbor da učini sve što može kako bi Radošević i Markić mogli doći u Englesku.¹⁹ Ujedno je poslao izvještaj o Stockholmskoj konferenciji u vidu članka za »Hrvatski svijet« u Clevelandu u kojem je surađivao.

Radošević i Markić su još 28. kolovoza predali pripremnom odboru konferencije zajednički memorandum u ime stranaka koje su zastupali. U memorandumu, odnosno izjavi koju su dali pred tim odborom, polaze s gledišta da je istočno pitanje, a posebno jugoslavensko pitanje kao najakutniji dio tog pitanja, uzročnik ratova na Balkanu i da bi ga stoga trebalo konačno riješiti kako bi se izbjegle dalje ratne krize, i to na načelu samoodređenja naroda tako da novi mir ne bi više sadržavao novih uzroka za nove imperijalističke borbe. Proletariat je našao rješenje balkanskog pitanja na prvoj balkanskoj socijalističkoj konferenciji u siječnju 1910. izjasnivši se za federaciju slobodne balkanske republike, za koju su se izjasnili i Hrvati, Srbi i Slovenci Austro-Ugarske. Jugoslavenska buržoazija evoluirala u ovom svjetskom ratu i vodi borbu za stvaranje nezavisne jugoslavenske države. U memorandumu se nabrajaju teritoriji koje nastavaju Hrvati, Srbi i Slovenci u Austro-Ugarskoj i izvan nje i osim Srbije i Crne Gore spominju još i Bugarsku, ističući da socijalisti, za razliku od građanskih stranaka, među Južne Slavene ubrajaju i Bugare koji imaju iste etničke attribute kao i Srbi, Hrvati i Slovenci. Makedonci se kao po-

¹⁸ L. Smodlaka Jugoslavenskom odboru, pismo, 22. VIII 1917, *Arhiv J. O.*

¹⁹ Isti istom, pismo, 10. IX 1917., *Arhiv J. O.*

seban narod ne spominju. U memorandumu se zatim daje sažet historijat borbi Južnih Slavena za oslobođenje od turskog feudalizma i potanko iznosi njihov težak položaj u Austro-Ugarskoj te pobija tvrdnja austrijskih socijalista kako je austrijska politika sklona malim narodima. Posebno se tu ističe ekonomsko izrabljivanje južnoslavenskih krajeva i nastojanja da se ti krajevi koloniziraju Nijemcima i Mađarima. Potpisnici memoranduma ističu etničko jedinstvo Južnih Slavena i razvoj jugoslavenske misli koja traži da se svi Južni Slaveni ujedine u zajedničku državu. Memorandum, nakon iznošenja općih prijedloga o uvjetima mira, završava: »Obzirom na okolnost da budući mir bude pravi mir, sklopljen na principima proklamiranim po ruskom radničkom i vojničkom vijeću — bez aneksija i kontribucija, baziran na pravu samoopredjeljenja naroda — mi tražimo u ime Jugoslavena, a i u interesu čitavog svjetskog proletarijata i svjetskog mira, da se Jugoslavenima prizna pravo konstituisanja u jednu politički i gospodarski neovisnu, suverenu državu, providenu sa svima državni nužnim atributima, da se kao takova uzmogne priključiti balkanskoj republikanskoj konfederaciji ostalih balkanskih država i s njima u zajednici biti najbolja garancija svjetskoga mira.«²⁰

Radošević i Markić poslali su svoj memorandum Jugoslavenskom odboru u Londonu 9. rujna. U popratnom pismu, potpisanom od Radoševića, objašnjava se da je memorandum nadahnut tradicijom hrvatske socijalne demokracije da podupire narodnu borbu protiv »socijalnih i nacionalnih ugnjetača« i uvjerava da je slobodna Jugoslavija »jednako cilj naš kao i Vaš«. Radošević kaže da su se u Stockholmu uvjerali da jugoslavenska stvar stoji loše u redovima socijalističke internacionale zbog neobaviještenosti o jugoslavenskom pitanju i da su stoga on i Markić nastojali da razbiju predrasude naročito o kulturnoj ulozi Austrije među narodnostima i o mogućnosti rješenja jugoslavenskog pitanja pripojenjem Srbije Austro-Ugarskoj. On spominje kako im je Pavel Axelrod postavio pitanje što oni misle o toj mogućnosti, što su oni odlučno odbili. Oni mole da se memorandum, koji je već preveden na francuski prevedu u Londonu na engleski i preda britanskim socijalistima kako bi im to pomoglo u agitaciji protiv Stockholmske konferencije koja, po njihovu uvjerenju, »i ako u tu svrhu nije sazvana dolazi baš u najzgodniji čas da spasava od konačne propasti Habsburge i Hohenzollerne«.²¹

Čini se da Jugoslavenski odbor nije brzo odgovorio na Radoševićovo pismo, jer se Radošević obratio Tinu Ujeviću u Pariz da poruči Odboru kako se on i Markić ne misle vratiti u domovinu već su spremni raditi na jugoslavenskoj propagandi u Americi. O tome je Frano Cvjetiša izvijestio Trumbića 18. listopada predlažući da se Radošević i Markiću pribavi srpska putnica i da se pozovu u London, a zatim da pođu u Pariz i Petrograd. Cvjetiša misli da bi to bilo potrebno kako bi izvijestili Odbor o prilikama u zemlji i kako bi mogli stupiti u vezu s engleskim, francuskim i ruskim socijalistima. Cvjetiša upozorava Trumbića da se osjeća potreba propagande među savezničkim socijalistima i da to preporučuju i francuski i engleski prijatelji. On misli da Jugoslavenskom odboru i srpskoj vladi ne bi smjelo smetati njihovo republikansko

²⁰ Hrvatski tekst memoranduma u *Arhivu J. O.* Memorandum je objavljen i na engleskom i francuskom jeziku.

²¹ M. Radošević A. Trumbiću, pismo, 9. IX 1917, *Arhiv J. O.*

stajalište jer je to »jedan detalj formalne naravi, koji im diktira njihov partijski program«, a glavno je da su za oslobođenje Južnih Slavena od Austrije i njihovo ujedinjenje u nezavisnu državu.²²

Jugoslavenski se odbor složio s njegovim gledištem. Memorandum Radoševića i Markića mogao je pred javnošću poslužiti u prilog programu Odbora jer je u njemu bila osnovna misao podržavanje programa ujedinjenja Hrvata, Srba i Slovenaca sa Srbijom i Crnom Gorom. To je za Odbor bilo svakako povoljnije od programa koji su iznijeli pred nizozemsko-skandinavskim odborom delegati Srpske socijaldemokratske stranke Dušan Popović i Triša Kaclerović kada su u listopadu došli iz Srbije preko Beča u Stockholm. Oni su naime predložili, između ostalog, da se sa Srbijom ujedine Crna Gora, Bosna i Hercegovina i Dalmacija.²³ Budući da se nakon toga razvila polemika između bugarskih i srpskih socijalista o Makedoniji, nizozemsko-skandinavski odbor objavio je memoar o Balkanu u kojem se izjašnjava za obnovu Srbije i za ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom, a u pogledu Makedonije da se istočni dio dodijeli Bugarskoj, a dolina Vardara Srbiji kako bi mogla izići na more u Solunu.²⁴

Pitanje Austro-Ugarske i jugoslavenskog ujedinjenja iznijeli su dosljednije srpski socijalisti u Francuskoj nakon što su obnovili svoje organizacije. U svojoj izjavi o balkanskom pitanju od 25. srpnja i u izjavi upućenoj Međusavezničkoj socijalističkoj konferenciji u Londonu 28. i 29. kolovoza postavili su zahtjev za rješenje balkanskih problema na temelju potpune primjene načela samoodređenja naroda i isključenja svakog teritorijalnog osvajanja na Balkanu od bilo koje velike sile, ističući tom prilikom da se bez rušenja Austro-Ugarske ne mogu riješiti nacionalna pitanja Balkana, za koja su predviđali kao konačno i najbolje rješenje balkansku federaciju.²⁵

Tajnik Srpske socijaldemokratske partije u Francuskoj Aleksandar Pavlović zamolio je 31. listopada Trumbića da se zauzme kako bi Kaclerović i Filip Filipović kao i Radošević i Markić došli u Pariz tako da bi njihov odbor mogao predstavljati socijalističke stranke i ostalih srpsko-hrvatsko-slovenskih zemalja i raditi protiv svakog prijedloga koji bi Južne Slavene mogao ostaviti u ropstvu.²⁶

Radošević i Markić su, međutim, mjesto u Pariz otputovali u Petrograd. Ondje je Radošević bio vrlo aktivan među socijalistima, naročito boljševicima,²⁷ dok je Markić, razočaran u ruske socijaliste, još prije oktobarske revolucije napustio Rusiju i došao u Francusku, gdje je surađivao s Jugoslavenskim odborom.²⁸ Iz Pariza je pokušavao utjecati na južnoslavenske socijaliste u Americi ističući potrebu da socijalisti pomognu borbu za oslobođenje i ujedinjenje Južnih Slavena.²⁹

Jugoslavenski je odbor sada posvećivao veću pažnju radu među socijalistima zemalja Antante nastojeći da ih pridobije za program rušenja Austro-Ugar-

²² F. Cvjetiša A. Trumbiću, pismo, 18. X 1917, *Arhiv J. O.*

²³ V. Strugar, n. dj., str. 47.

²⁴ Isto, str. 52—53.

²⁵ Isto, str. 73.

²⁶ A. Pavlović A. Trumbiću, pismo, 31. X 1917, *Arhiv J. O.*

²⁷ B. Hrabak, n. dj., str. 125.

²⁸ Na istom mjestu.

²⁹ B. Vošnjak, n. dj., str. 324.

ske i jugoslavensko ujedinjenje kao i za pravedno rješ enje jadranskog pitanja. Stav koji su zauzeli delegati socijaldemokratskih stranaka Hrvatske i Slavonije i Bosne i Hercegovine u Stockholmu i sve jača afirmacija radničkog pokreta u Rusiji i svijetu nakon februarske revolucije utjecali su na Odbor da postane svjesniji važnosti koju mogu imati socijalističke stranke prilikom rješavanja problema budućeg mira, a tako i jugoslavenskog pitanja.

Zusammenfassung

DIE STELLUNGNAHME DES JUGOSLAWISCHEN KOMITEES IN LONDON ZUR INTERNATIONALEN SOZIALISTISCHEN KONFERENZ IN STOCKHOLM IM JAHRE 1917

Der Verfasser ist bestrebt, in seinem Beitrag aufgrund von Dokumenten aus dem Archiv des Jugoslawischen Komitees die Stellungnahme dieses Ausschusses zur Internationalen sozialistischen Konferenz zu erklären. Diese Zusammenkunft sollte im Jahre 1917 in Stockholm stattfinden, um über die Standpunkte der Sozialisten der Entente und der Zentralmächte zu den Problemen des Friedens und der zukünftigen Einrichtung der Welt im Geiste sozialistischer Grundsätze zu konferieren. Im vorliegenden Beitrag wird erläutert, dass das Jugoslawische Komitee von bürgerlichen Politikern zusammengesetzt war, die grösstenteils die Meinung vertraten, den Sozialisten fehle, wegen ihres Internationalismus, das Verständnis für eine konsequente Lösung der nationalen Frage in Österreich-Ungarn; demzufolge hätten sie auch kein Verständnis für jene jugoslawisch nationalen Bestrebungen, die nach Befreiung und Vereinigung trachteten. Daher misstraute das Komitee in der ersten Zeit dieser Konferenz und den Delegierten der jugoslawischen Sozialisten aus Österreich-Ungarn, die man nach Stockholm entsenden würde. Der Delegierte des Komitees für die Skandinavischen Länder L. Smodlaka wurde angewiesen, nur die Arbeit der Konferenz zu verfolgen und den Konferenzteilnehmern eine Flugschrift über die Lage der Kroaten, Serben und Slowenen unter Österreich-Ungarn sowie über ihre Bestrebungen nach einer Vereinigung mit Serbien und Crna Gora (Montenegro) zu verteilen, nicht aber im Namen des Komitees der Konferenz ein in diesem Sinne abgefasstes Memorandum zu übergeben. Doch bald sollte das Komitee seine Stellungnahme ändern. Die Delegierten der Sozialdemokratischen Partei Kroatiens und Slawoniens sowie der Sozialdemokratischen Partei von Bosnien-Herzegowina, M. Radošević und F. Markić, übergaben dem Vorbereitungsausschuss der Konferenz eine Denkschrift, worin sie im Namen ihrer Parteien die Politik Österreich-Ungarns gegenüber den Kroaten, Serben und Slowenen scharf verurteilten und die Forderung nach der Vereinigung der jugoslawischen Völker in einer gemeinsamen südslawischen föderativen Republik im Rahmen einer breiteren Balkan-Konföderation erhoben; dies konnte vor der Öffentlichkeit zum Vorteil des grundlegenden jugoslawischen Programms dienen, für welches das Komitee eintrat, und den Tendenzen nach einer Lösung der jugoslawischen Frage im Rahmen der Habsburgermonarchie entgegenwirken. Ausserdem vermochte sich das Komitee auch selbst immer mehr zu überzeugen, wie sich die sozialistische Bewegung nach der Februarrevolution in Russland zunehmend festigte und immer grösseren Einfluss gewann, so dass es auch selber bestrebt war, in den Reihen der Sozialisten jugoslawische Propaganda zu treiben und zu diesem Zweck die Mitarbeit der jugoslawischen Sozialisten anzustreben.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

ŠIDAKOV ZBORNIK

*U povodu 75. godišnjice života
prof. dra Jaroslava Šidaka
i 30. godišnjice njegova uređivanja
»HISTORIJSKOG ZBORNIKA«.*

Redakcijski odbor

MIRJANA GROSS

IVAN KAMPUŠ

BOGDAN KRIZMAN

JOSIP LUČIĆ

HRVOJE MATKOVIĆ

BERNARD STULLI

Glavni i odgovorni urednik

MIRJANA GROSS

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE

